

Hikmet Karčić, Sead Turčalo (ed.), *Bosnian genocide denial and triumphalism: Origins, impact and prevention* - zbornik radova; Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2021, 191 str.

Negiranje genocida koji je prije 25 godina izvršen nad Bošnjacima danas je, nažalost, dio naše svakodnevnice. Negatori dokazanih činjenica su sve glasnjiji i svoje "stavove" iznose u javnom prostoru, sistematski, institucionalizovano i u sklopu zvaničnih državnih politika. Čini se, stoga, da su sve zdravorazumske snage prinuđene ponovo se upustiti u borbu protiv istih onih ludosti koje su dovele do izvršenja genocida, a koje ga sada relativiziraju, omalovažavaju, negiraju ili čak slave, provodeći tako, u suštini, njegovu završnu fazu. Upravo u sklopu te borbe organizovana je virtualna naučna konferencija koja je rezultirala štampanjem zbornika radova pod nazivom *Bosnian genocide denial and triumphalism: Origins, impact and prevention*. Ova multidisciplinarna konferencija održana je 10. jula 2020. godine u prostorijama izdavača zbornika – Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, uz saradnju sa Memorijalnim centrom Srebrenica i Institutom za islamsku tradiciju Bošnjaka. Zbornik, čiji urednici su prof. dr. Sead Turčalo i dr. sc. Hikmet Karčić, štampan je na engleskom jeziku i na 191 stranici donosi izlaganja 17 učesnika konferencije.

Uvodna riječ administratorice USAID-a, Samantha Power, uvrštena je i u zbornik radova. Nekadašnja ambasadorica SAD-a u UN-u (2013-2017) u svom obraćanju je opisala dio ličnih iskustava iz Bosne i Hercegovine. Kao mlada novinarka je za Washington Post izvještavala o dešavanjima u opkoljenom Sarajevu, kao i o padu zaštićene zone UN-a u Srebrenici 1995. godine. Deset godina kasnije učestvovala je u *Maršu mira*, a Srebrenicu je posjetila i 2010. godine kao službenik vlade Baracka Obame. Tom prilikom je jednoj majci koja je sahranjivala četvrtog od svojih pet nestalih sinova obećala da SAD neće stati sve dok odgovorni za genocid ne budu izvedeni pred lice pravde (sljedeće godine uhapšen je Ratko Mladić). U nastavku je Power uporedila osjećaj koji je doživjela 2015. godine – kada je ruski ambasador u UN-u glasao protiv usvajanja rezolucije o genocidu u Srebrenici – sa šokom i nevjericom koji su je pratili u ratnoj Bosni i Hercegovini. Danas primjećuje jačanje negatorske politike i ponovo ključnu ulogu Rusije u tom planskom procesu, a kao posebno poraznu ističe činjenicu da negiranje dolazi i od onih od kojih se to nikako ne bi očekivalo (npr. od Nobelovog komiteta, koji je 2019. godine nagradu za književnost dodijelio ponosnom negatoru genocida i promotoru politike Slobodana Miloševića, Austrijancu Peteru Handkeu). Power je ipak zaključila

da sistematsko negiranje istine ne može polučiti dugoročne rezultate te da će brojni dokazi i utvrđene činjenice jednog dana sve negatore genocida u Srebrenici svesti na status kakav danas imaju negatori holokausta.

Peter Maass, američki novinar i autor knjige *Love thy neighbor* (Voli svoga komšiju), napisane na osnovu ličnih iskustava iz opkoljenog Sarajeva, u radu *The second war: Journalism and the protection of the memory of genocide from the forces of denial* (Drugi rat: Novinarstvo i zaštita sjećanja na genocid od negatorskih nasrtaja), piše o ulozi koju u procesu očuvanja historijske istine imaju ratni novinari. Taj proces posmatra kao nastavak i drugu fazu rata, znatno dužeg trajanja u odnosu na onu sa bojnog polja. Za vrijeme boravka u Bosni i Hercegovini, autor je osim Sarajeva boravio i u Banja Luci, posjetio koncentracione logore Omarsku i Trnopolje, bio uhapšen pri pokušaju ulaska u koncentracioni logor Batković, zatekao se u Prozoru na dan kada su ga zauzele snage Hrvatskog vijeća obrane, pisao o masovnom prilivu izbjeglica u Travnik nakon pada Jajca i, naposljetku, intervjuisao Radovana Karadžića i Slobodana Miloševića. Presude Međunarodnog krivičnog suda za Jugoslaviju, kojima je potvrđen genocid, doživio je kao konačni završetak rata, ali i potvrdu da je njegova misija u Bosni i Hercegovini okončana. Ipak, aktuelna dešavanja, poput dodjele Nobelove nagrade za književnost Peteru Handkeu, nagnale su Maasa i neke njegove kolege da poduzmu konkretnije poteze. Kako sam kaže, dodjela takve nagrade, koliko god civilizacijski porazna, možda je učinila i nešto dobro: novinari koji su izvještavali iz Bosne i Hercegovine postali su svjesni svoje uloge u drugoj fazi rata i počeli prikupljati originalne članke o ratnim stradanjima. Nažalost, taj proces je iz više razloga otežan. Osim što dokazi, čini se, ionako nisu dovoljan argument protiv negiranja genocida, činjenica je i da mnogi originalni članci više nisu dostupni široj javnosti, pogotovo ne u online formi i na platformama na kojima u zadnje vrijeme korijene pušta sve jača negatorska kampanja.

Britanski historičar Marko Atila Hoare u članku *Left-wing denial of the Bosnian genocide* (Poricanje bosanskog genocida od strane političke ljevice) piše o razlozima pojave zanimljivog fenomena: podrške koja je srpskoj zločinačkoj politici devedesetih godina dvadesetog stoljeća pružana od strane britanske krajnje političke ljevice. Autor navodi tri glavna razloga kojim je ta podrška uvjetovana. Prvi je dugogodišnja identifikacija ljevice sa socijalističkim pokretom i doživljavanje Slobodana Miloševića kao jednog od rijetkih preostalih socijalističkih lidera, drugi tzv. anti-imperijalistička politika ljevice i treći tradicionalno neslaganje ljevice sa liberalima, koji su podržavali

ideju međunarodne intervencije kojom bi genocid bio spriječen. Vođeni ovim razlozima, ljevičari su putem sredstava informisanja sprovodili jaku kampanju isticanja historijske anti-imperijalističke uloge Srba te istovremeno preuveličavanja kolaboracionističke uloge Bošnjaka (kao i Hrvata i Albanaca) u Drugom svjetskom ratu. Po svaku cijenu se pokušavalo prikazati Srbe kao žrtve zapadne zavjere. Masovna stradanja nevinih ljudi nisu bila dovoljan razlog britanskim ljevičarima za promjenu stava; bilo je važno samo održati ideju o suprostavljanju zapadnom imperijalizmu. Takav urnek ponašanja, naravno, nije bio ograničen samo na (ne)prilike na Balkanu. Pored Miloševića, slična podrška od strane britanske političke ljevice pružana je Saddamu Husseinu, Fidelu Castru, Nicolasu Maduru i Basharu al-Assadu.

Umirovljeni profesor historije sa Univerziteta u Arkansasu, Samuel Totten, u radu pod nazivom *To deny the facts of the horrors of Srebrenica is contemptible and dangerous: Concrete recommendations to counter such denial* (Negirati činjenice i strahote srebreničkog genocida je bezobrazno i opasno: Konkretno preporuke za suprostavljanje takvom negiranju) iznosi prijedloge mjera suprostavljanja stalnorastućem sistematskom negiranju dokazanih činjenica. Budući da negatori koriste sve dostupne načine (školski kurikulumi, televizija, literatura, internet, novine, letci, predavanja, javni nastupi, lažna svjedočenja, itd.) kako bi promovisali svoju "ideju", autor drži da otpor takvim *budalama* i *gadovima* mora biti jednako sistematizovan i detaljan. Osim što navodi neke pozitivne primjere (knjige Davida Rohdea, Selme Leydesdorff, Jana Willema Hoinga i Norberta Botha, filmovi *Srebrenica: A cry from the grave*, *Resolution 819* i *Safe Haven: The United Nations and the betrayal of Srebrenica*, brojni članci iz *The New York Times-a* i *The Washington Post-a*, kao i mnoštvo dokumentovanih svjedočenja preživjelih), Totten daje konkretne napatke o tome kako se boriti za istinu. Između ostalog, predlaže sljedeće aktivnosti: razviti školski kurikulum zasnovan isključivo na historijskim činjenicama, koji bi uključivao svjedočenja preživjelih i koristio se širom svijeta; objavljivati i prevoditi na svjetske jezike što veći broj svjedočenja te ih obavezno učiniti dostupnima i u online formi; urgirati kod Međunarodne asocijacije istraživača genocida da se obaveže na svoje buduće konferencije uključiti panele posvećene borbi protiv negiranja genocida u Srebrenici; osnovati tematski muzej; na osnovu svjedočenja preživjelih i izvještavanja novinara napisati opširnu knjigu o negiranju genocida u izdanju od neke od najpoznatijih svjetskih izdavačkih kuća, itd.

Pohvalan primjer suosjećanja i spremnosti na suočavanje sa zlodjelima vršenim od strane “mog naroda” i u “moje ime” pronalazimo u radu *Life after death: A view from Serbia* (Život poslije smrti: Pogled iz Srbije), autora Nenada Dimitrijevića, profesora na Odsjeku za političke nauke na Centralnoevropskom Univerzitetu u Budimpešti. Autor smatra da se genocid u Srebrenici ne može posmatrati kao stvar prošlosti i da su njegove posljedice dio naše zajedničke svakodnevnice. U takvoj situaciji, osim preživjelih te porodica i prijatelja ubijenih Bošnjaka, ispaštaju i oni pripadnici srpskog naroda koji nikada i na bilo koji način nisu podržavali sprovođenje ili negiranje genocida. Zvaničnom politikom slavljenja zločinaca i poistovjećivanja njihovih zlodjela sa interesima cijelog srpskog naroda, takvi Srbi danas žive pod hipotekom strašnih zločina koji su vršeni u njihovo ime. Prilikom za ponovnu izgradnju i povratak u civilizovani svijet, smatra autor, srpsko društvo može dobiti jedino suočavanjem sa istinom. S tim u vezi, ključno pitanje koje svaki pripadnik srpskog naroda sebi treba da postavi jeste: identifikovati se sa zločincima samo zato što su oni Srbi ili kao moralno i pravedno ljudsko biće stati na stranu nevinih žrtava, pa makar te žrtve bile i pripadnici drugog, *neprijateljskog* naroda?

U radu *25 years after Srebrenica, genocide denial is pervasive. It can no longer go unchallenged* (25 godina poslije Srebrenice, negiranje genocida je sveprisutno. Krajnje je vrijeme da mu se suprostavimo) prof. dr. Edina Bećirević se bavi pitanjem odgovornosti Međunarodne zajednice u nesprječavanju genocida u Bosni i Hercegovini. Zbog neusaglašenosti u definisanju termina *genocid* međunarodna intervencija desila se tek u julu 1995. godine, kada su masovni zločini dosegli razmjere od preko 8000 mrtvih u svega nekoliko dana. Očite genocidne namjere kontinuirano sprovedene tri i po godine prije toga, nažalost, nisu smatrane dovoljnim razlogom za intervenisanje. Sličnu odgovornost Međunarodna zajednica ima i danas, kada srpski nacionalisti, sa Miloradom Dodikom kao najglasnijim među njima, nastavljaju revidirati historiju, negirati genocid i slaviti zločince. Upravo je Dodik 2016. godine na Palama svečano otvorio studentski dom nazvan po osuđenom ratnom zločincu Radovanu Karadžiću, potvrdivši time svu jačinu ukorijenjenosti negatorske politike u manjem bosanskohercegovačkom entitetu. Istini za volju, u međuvremenu je međunarodnom intervencijom ploča sa imenom Radovana Karadžića uklonjena, a nešto kasnije je dopunama Krivičnog zakona BiH zabranjeno negiranje genocida. Ipak, ostaje činjenica da aktuelne vlasti u Republici Srpskoj na razne načine nastavljaju negirati pravno utvrđene činjenice, koristeći pri tome svaku priliku da Bošnjake predstave kao “prijetnju” i “neprijatelje”.

Prof. dr. Hamza Karčić u radu *The four stages of Bosnian genocide denial* (Četiri faze negiranja bosanskog genocida) ističe da je proces negiranja započeo već 1992. godine, kada srpski, a i neki zapadni mediji, očitu agresiju na Bosnu i Hercegovinu mahom nazivaju "građanskim ratom". U početnoj fazi, u kojoj se genocid negira kroz eufemizme, autor primjećuje i vrlo rano uvođenje termina "etničko čišćenje" u akademski jezik, kao i to da se termin do danas dodatno učvrstio. Druga faza - negiranje kroz lokalizaciju, posljedica je presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog suda pravde, kojima je troipogodišnji genocid u Bosni i Hercegovini sveden na svega nekoliko dana iz jula 1995. godine. Nerealno visokim kriterijima za dokazivanje postojanja genocidne namjere ovi su sudovi, smatra autor, učinili uslugu tvorcima i egzekutorima potencijalnih genocida u budućnosti. Treću fazu negiranja genocida autor vidi u tzv. postmodernom diskursu. Započela je prije desetak godina, kada se u akademski i medijski prostor počinju uvoditi termini poput „alternativnih narativa“, „više istina“ ili „različitih verzija događaja“, koji za suštinski cilj imaju svođenje nepobitne istine tek na nivo nečijeg ličnog mišljenja. Četvrta faza negiranja genocida, tzv. *mainstreaming*, vrhunac je doživjela dodjeljivanjem Nobelove nagrade za književnost Peteru Handkeu 2019. godine, kada su negatori genocida i zvanično uzignuti sa margina društva na njegove najviše grane.

Rad *Has the world learned from its failure at Srebrenica* (Da li je svijet naučio lekciju iz svog neuspjeha u Srebrenici) pisan je na tragu priznanja tadašnjeg generalnog sekretara UN-a, Kofija Annana, koji je 1999. godine izjavio kako će neuspjeh u sprječavanju srebreničke tragedije ostati vječna mrlja u historiji međunarodne zajednice te da je obećanje o sprječavanju sličnih zlodjela u budućnosti minimum koji se može uraditi. Da li je i u kolikoj mjeri to obećanje ispunjeno pita autor rada, David Simon, voditelj programa za studije o genocidu i viši predavač na Univerzitetu Yale. Promjene koje su se na polju globalne borbe protiv zločina genocida desile poslije 1995. godine autor posmatra kroz dva aspekta: institucionalni (osnivanje novih tijela koja se bave analizom rizika od genocida, poduzimaju aktivnosti na njegovoj prevenciji, itd.) i ideološko-doktrinološki (moderni pristup očuvanju mira potpomognut mehanizmima poput tzv. *Responsibility to protect* doktrine). Zaključuje da se na ispunjavanju datog obećanja ipak moglo uraditi znatno više. Iako su navedene institucionalne i ideološke promjene u manjoj ili većoj mjeri doprinijele sprječavanju zločina i genocida u Obali Slonovače, Burundiju, Kirgistanu, Sudanu, Sjevernoj Africi i Liberiji, isto se, nažalost, ne može reći za Irak, Siriju, Kamerun, Etiopiju ili narode poput Ujgura i Rohinja, kojima se

ponovila sudbina slična onoj Bošnjaka iz Srebrenice. Osim toga, *Responsibility to protect* (R2P) mehanizam je nerijetko bivao zloupotrebljavan. Tako su američka i ruska vlada pozivajući se upravo na ovu doktrinu pokušavale opravdati svoje vojne intervencije u Iraku, odnosno Ukrajini i Gruziji.

Srebrenica genocide denial: From Dodik to TikTok (Negiranje srebreničkog genocida: od Dodika do TikTok-a) naziv je rada u kojem se autor, dr. Hikmet Karčić, viši stručni saradnik u Institutu za islamsku tradiciju Bošnjaka, dotiče određenih svakodnevnih, ali ipak sistematizovanih i institucionalizovanih načina negiranja genocida. Trijumfalizam i slavljenje ne samo počinitelja genocida, nego i njihovog nasljeđa (*etnički očišćenog bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska*), danas možemo pronaći u raznim oblicima. Tako su, u nedostatku cenzure na nekim planetarno popularnim online platformama i društvenim mrežama, poput Instagrama ili TikTok-a, njihovi korisnici postali svakodnevni konzumenti sadržaja kreiranog od strane radikalnih negatora genocida. Proboj historijskog revizionizma u *mainstream* medije rezultirao je masovnom upotrebom internet *memeova* inspirisanih stradanjem muslimana u Bosni i Hercegovini i širom svijeta (npr. poznati „remove kebab“ *meme*, koji pod terminom „kebab“ podrazumijeva pogrdan naziv za muslimane) ili pjesama poput *Karadžiću, vodi svoje Srbe*, nezvanične himne globalne radikalne desnice, koju je u trenutcima svog uživo prenošenog napada na dvije novozelandske džamije slušao zloglasni terorista Brenton Tarrant. Globalno negiranje uvjetovano je, naravno, lokalnim. Autor navodi frapantan slučaj koji se iz godine u godinu nekažnjeno ponavlja u Bratuncu, gdje lokalno stanovništvo isticanjem velikih postera tradicionalno obilježava rođendane dvojice srpskih “heroja” rođenih na isti datum (Mladić i Dodik). Tolerisanje takvih pojava od strane Međunarodne zajednice dovodi autora do zaključka da je Bosna i Hercegovina i danas prepuštena na milost i nemilost svojih agresora.

Već na početku rada nazvanog *Examining the benchmarks by which to evaluate the ICTY’s legacy and lessons for the future* (Utvrđivanje parametara za evaluaciju nasljeđa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i lekcije za budućnost), Jennifer Trahan, američka pravna stručnjakinja, navodi da osnivanje tog suda predstavlja tek pokušaj ublažavanja posljedica izostanka pravovremene međunarodne intervencije kojom se genocid mogao spriječiti. Autorica zaključuje da je sud, posmatrano sa pravnog aspekta, uspješan. Međutim, sa aspekta širih, socijalno-tranformativnih ciljeva, je očigledno podbacio (premda je preoptimistično i postavljati takve ciljeve pred instituciju

čija primarna svrha je, ipak, zadovoljenje pravde). Osnovni argument za tezu o uspješnosti ovog suda svakako je činjenica da su zločinci uopšte privedeni licu pravde (to je, nažalost, moglo biti izdejtstvovano tek jakom ucjenjivačkom politkom međunarodne zajednice prema Srbiji). Od ostalih uspjeha suda Trahan ističe i to da je silovanje po prvi puta zvanično tretirano kao ratni zločin i dio genocidne politike. Pohvalna je i činjenica da se na suđenjima čuo glas preko 5000 preživjelih svjedoka genocida te da je sud kreirao ogromnu bazu podataka od neprocjenjivog značaja za buduće istraživače. Ipak, činjenica je da su se najstrašniji zločini desili tek nakon osnivanja ovog suda, što dokazuje da njegovo postojanje nije uspjelo zastrašiti zločince. Sud nije uspio suzbiti širenje različitih narativa o ratnim sukobima ni stati u kraj negiranju genocida i slavljenju presuđenih zločinaca. O eventualnoj ulozi suda u pomirenju naroda, stoga, ne može biti ni govora. Postizanje tog cilja, smatra autorica, ipak je nešto čemu se trebaju posvetiti buduće generacije regionalnih političkih lidera.

U radu *Muslims, genocide and healing?* (Muslimani, genocid i izliječenje?), Menhaz M. Afridi, direktorica Centra za holokaust, genocid i međuvjersku edukaciju na Univerzitetu u Manhattanu, naglašava da se dva i po desetljeća poslije genocida u Bosni i Hercegovini, dok se masovne grobnice još uvijek otkopavaju, revizionistička retorika nalazi na svom vrhuncu. Negiranje patnje žrtava četvorodišnje sistematske kampanje prinudnih deportacija, mučenja, silovanja i masovnih ubistava, za Afridi ne predstavlja ništa drugo nego nastavak tog istog procesa i, kako kaže: najgnusniji akt u historiji čovječanstva. Afridi kroz svoja lična iskustva, kao i ona koja kroz lik Proneka u svojoj knjizi *Nowhere man* (Čovjek bez prošlosti) opisuje bosansko-američki pisac Aleksandar Hemon, pokušava dočarati gorak doživljaj genocida u Bosni i Hercegovini iz ugla muslimana koji su ga širom svijeta posmatrali iz daljine. Osim Hemonovog *Čovjeka bez prošlosti*, rad se referira i na dijelove knjige *S: A novel about the Balkans*, u kojoj autorica Slavenka Drakulić, intervjuišući žrtve silovanja iz perioda agresije na Bosnu i Hercegovinu, iznosi bolne detalje iz njihovih života. Kao model kojem treba težiti u procesu izliječenja autorica navodi sporo, ali iskreno pokajanje koje je prema žrtvama holokausta u konačnici pokazao većinski dio njemačkog društva.

Dr. Gabriela Ghindea, iz Instituta za prevenciju genocida i masovnih zločina Auschwitz, u radu *A shared desire: Regional efforts to prevent genocide* (Zajednička želja: Regionalni naponi na sprječavanju genocida) ističe da je 25 godina poslije genocida u Srebrenici sasvim jasno da se on mogao spriječiti.

Kao jedan od glavnih razloga njegovog nesprječavanja navodi uvrježeno shvatanje da je genocid pojam koji se veže isključivo za nazadne prostore i davna vremena i da se ne može desiti u Evropi modernog doba. Postavlja pitanje kako se lekcije iz prošlosti mogu iskoristiti za bolju budućnost i ističe da je, uprkos svojoj kompleksnosti i heterogenosti jugoistočne Evrope, ipak primjetna jaka želja svih zemalja regije da se suoče sa prošlošću i spriječe ponavljanje zločina. U vremenu kada historijski revizionizam, populizam i govor mržnje buktaju to je, tvrdi autorica, prijeko potreban ohrabrujući znak. Dio rada posvećen je i aktivnostima Instituta za prevenciju genocida i masovnih zločina Auschwitz, koji kontinuirano radi na promicanju istine o genocidu u Srebrenici. U tu svrhu, svi seminari koje organizuje Institut redovno uključuju i predavače iz Bosne i Hercegovine, među kojima su nerijetko i oni koji su preživjeli genocid.

U famoznoj izjavi Ratka Mladića o poklanjanju Srebrenice srpskom narodu u znak osvete nad Turcima, politolog Jasmin Mujanović, autor rada *The Balkan roots of the far-right's "Great replacement" theory* (Balkanski korijeni radikalnodesničarske teorije "Velike zamjene"), primjećuje poveznicu genocida u Bosni i Hercegovini sa sve popularnijom teorijom *velike zamjene*. Iako je termin *velika zamjena* u desničarskim krugovima "ozvaničen" tek 2010. godine, jasno je da je djelovanje srpskih snaga u agresiji na Bosnu i Hercegovinu neraskidivo povezano sa tom idejom. Autor uočava da problem Srbije (a donekle i Evrope) sa Turcima kao "drugačijima", neprijateljima koji uzurpiraju hrišćansko tlo i prijete da će brojčano, kulturno i na sve druge načine ugroziti, nadjačati i u konačnici zamijeniti hrišćanski narod, traje još od 1389. godine i glasovite Kosovske bitke. Mit koji se rodio poslije tog poraza i gubitka srpske državnosti (onaj o spasenju nebeskog nauštrb svjetovnog srpskog carstva) živi i danas. Pitanje obračuna sa Turcima bivalo je u međuvremenu u više navrata intenzivirano, a kulminacija višestoljetne želje za osvetom desila se tokom srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu. Ne treba posebno napominjati da su u očima ekstremnih srpskih i evropskih desničara Bošnjaci izjednačeni sa Turcima. Autor naglašava da se genocid u Bosni i Hercegovini nije desio kao posljedica stihije i haosa, već je, u skladu sa uvjerenjem o neophodnosti borbe protiv Turaka, bio detaljno planiran i predstavljao jedini način na koji su se mogle stvoriti *etnički čiste* teritorije. Pri tome je dio srpske štampe ciljano kreirao narativ o Srbiji kao kolijevci hrišćanske civilizacije, koja u ime svih hrišćana vodi historijski neminovnu i svetu borbu protiv viševjekovnog muslimanskog uzurpatora. Takav narativ su tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, nažalost, dobrim dijelom prihvatile i vlade zapadnih sila – napose britanska, francuska i u određenoj mjeri

američka. Dešavanja poput terorističkog napada na Svjetski trgovački centar 11. septembra 2001. godine dodatno su produbila anti-muslimanski osjećaj u Evropi i sve otvoreniju desničarsku podršku ličnostima poput Mladića, Karadžića i drugih “lidera u borbi protiv militantnog Islama”. Ne čude, stoga, učestali masovni zločini koje pojedini desničarski ekstremisti, prema vlastitim priznanjima, čine vođeni idejama i djelima pomenutih srpskih “heroja”. Tako su se u posljednjih desetak godina poznati teroristi poput Andersa Breivika, Erica Freina ili Brentona Tarranta u svojim manifestima redovno pozivali na djela srpskih nacionalista i veličali genocid u Bosni i Hercegovini. Autor primjećuje da sa jačanjem pozicije radikalne desnice u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama raste i opasnost od ponavljanja genocida.

Prof. dr. Hariz Halilovich u radu *25 years after Srebrenica: “Local” genocide in a global context* (25 godina poslije Srebrenice: “Lokalni” genocid u globalnom kontekstu) postavlja pitanje kako je moguće da se na kraju 20. stoljeća u srcu Evrope desi genocid. Iako je, kako stoji u presudama, “van svake sumnje” dokazano da je genocid orkestriran u Beogradu, odgovornost je i na međunarodnim liderima, koji su izabrali biti nijemi posmatrači najvećeg zla u Evropi poslije Drugog svjetskog rata. Takav izbor, tvrdi autor, nije upitan samo sa moralne, nego i sa pravne strane, budući da krši odredbe Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju genocida iz 1948. godine. Poseban dio rada posvećen je neuspjesima i svojevrsnoj uzaludnosti Haškog tribunala. Osim izricanja uglavnom preblagih kazni, Sud svojim odlukama nije uspio donijeti nikakvu satisfakciju preživjelim i povratnicima. Oni i dalje žive pod potpunim aparthejdom u Republici Srpskoj, gdje se genocid ne samo negira, nego i slavi. Slavljenje genocida, nažalost, nije samo lokalni nego i globalni problem. Rusija i Grčka dodjeljivale su prestižna priznanja srpskim ratnim zločincima, a brojni dobrovoljci iz ovih zemalja učestvovali su i u samom sprovođenju genocida. Dva najveća masakra počinjena od strane pristalica krajnjedesničarskog bijelog supremizma (2011. godine u Norveškoj i 2019. godine u Novom Zelandu), dobrim dijelom su inspirasani Karadžićevim zlodjelima i izvršeni u njegovu čast. Najsvježija potvrda *internacionalizacije* slavljenja genocida, smatra autor, svakako je dodjeljivanje Nobelove nagrade za književnost Peteru Handkeu.

O ulozi koju u sprovođenju genocidnih planova ima uništavanje kulturnog i religijskog nasljeđa jednog naroda piše Andras Riedlmayer, bibliograf islamske umjetnosti i arhitekture u Biblioteci likovnih umjetnosti na Univerzitetu Harvard. Njegov rad *Killing memory: The destruction of Srebrenica’s cultural*

and religious heritage (Ubiti sjećanje: Uništavanje srebreničkog kulturnog i religijskog nasljeđa) donosi mnoštvo fotografija nekih od 23 srebreničke džamije prije i poslije njihovog uništenja, do kojeg je u većini slučajeva dolazilo nakon jula 1995. godine i konačnog pada Srebrenice u ruke srpskih agresora. Tu su i fotografije nastale nekoliko godina poslije okončanja agresije, poput one koju je sam autor napravio 2002. godine, a na kojoj se na mjestu nekadašnje Čaršijske džamije vide kontejneri sa smećem. Ruševni ostaci te džamije, minirane u julu 1995. godine, stajali su na istom mjestu do ljeta 1996. godine, kada su po naredbi lokalnih srpskih vlasti uklonjeni i odnijeti na nepoznatu lokaciju. Otkriveni su tek 2020. godine, tokom građevinskih radova i iskopavanja za izgradnju novog parkirališta. Do danas je – što autor smatra velikom pobjedom onih koji su preživjeli genocid – većina srebreničkih džamija obnovljena.

Adnan Delalić u radu *Wings of denial* (Krila poricanja) piše, između ostalog, o tragediji dodjeljivanja Nobelove nagrade za književnost piscu koji u svom “putopisu” ne pokazuje ni najmanje interesovanje za lokalnu kulturu, običaje i historiju, a pogotovo ne za ubijene i protjerane. Posmatrajući Srbe isključivo kroz politiku Slobodana Miloševića, Handke je, kako tvrdi srpska književnica Svetlana Slapšak, Srbiju samo uvrijedio. Pa, ipak, takav “umjetnik”, čije se pisanje od onog koje pronalazimo u manifestima terorista poput Breivika ili Tarranta razlikuje tek po artistskom izražaju, danas slobodno putuje Evropom i promovise svoje “ideje”. Javno negira genocid, omalovažava patnje žrtava, falsifikuje historiju i za sve to biva nagrađen. Stigne se odmoriti i u višegradskoj Vilinoj Vlasi, zloglasnom hotelu o kojem će više govora biti u nastavku ovog prikaza. Istovremeno se preživjele žrtve genocida svakodnevno bore sa traumama, anksioznošću, nesanicom i depresijom, dok ih u islamofobijom zatrovanoj Evropi smatraju većom opasnošću od tipova poput Handkea ili nedavno preminulog ruskog pisca Eduarda Limonova, koji 1994. godine u posjeti Radovanu Karadžiću na Palama nije propustio priliku i sam zapucati iz mitraljeza na opkoljeno Sarajevo. Nagrađujući Handkea Evropa (ne)svjesno pospješuje zapadnobalkanski kaos i daje krila srpskim nacionalistima, čije aktivnosti na polju revizije i falsifikovanja historije nisu ništa drugo nego završni čin genocida i nastavak poznatog Mladićevog “razvlačenja pameti”. Handke, kao jedan od *intelektualnih lidera* negatora, Bošnjake ne smatra narodom (smatra li ih uopšte ljudima?), a državu Bosnu i Hercegovinu doživljava kao oteti dio srpske zemlje koji se po svaku cijenu mora vratiti Srbima. Postavlja se pitanje da li je odobravanje kojim ga je Evropa nagradila zaista toliko šokantno; da li to odobravanje uopšte treba doživljavati kao anti-

evropsko ili je ono ipak dio nečega što polako ali sigurno postaje jedna od glavnih karaktersitika moderne Evrope?

U radu “*Serb authorities want tourists to stay in a hotel that was once a rape camp*” (Srpske vlasti turistima nude odmor u hotelu koji je služio kao kamp za silovanje) dr. Ehlimana Memišević daje osvrt na fenomen institucionalnog negiranja ratnih zločina i dehumanizacije stradalih. Riječ je o dugotrajnim i sistematski provedenim procesima koji u slučajevima poput višegradskog rezultiraju potpunom *normalizacijom* ratnih zločina. Ovaj istočnobosanski grad, najpoznatiji po mostu koji je u 16. stoljeću dao izgraditi tadašnji veliki vezir Osmanskog carstva, Mehmed-paša Sokolović, bio je u više navrata poprište stradanja tamošnjeg, ne tako davno većinskog, bošnjačkog stanovništva. Posljednji masovni zločin nad višegradskim Bošnjacima, upravo na Mehmed-pašinom mostu, izvršen je 1992. godine. O razmjerama tog zločina najbolje govori podatak da su u lokalnu policijsku stanicu stizali zahtjevi uprave hidroelektrane u Bajinoj Bašti, odakle je traženo da se – uslijed opasnosti koju izaziva njihovo gomilanje na brani – umanjí protok leševa niz rijeku Drinu. Jednako strašni zločini dešavali su se u hotelu Vilina Vlas, koji je korišten kao kamp za sistematski organizovana silovanja bošnjačkih žena i djevojaka. Vrhunac relativizacije i institucionalizovanog poricanja tih zločina desio se u julu 2020. godine. Tada je, uz potpuni nedostatak saosjećanja za žrtve, u saradnji JU Rehabilitacioni centar “Vilina vlas” i Ministarstva trgovine i turizma Republike Srpske, pokrenuta kampanja poklanjanja turističkih vaučera potencijalnim gostima tog jezivog hotela. Kampanja je javnosti prezentovana na isti dan kada su preživjeli Bošnjaci iz višegradskog masakra obilježavali godišnjicu smrti 140 svojih sugrađana, uglavnom žena i djece, koji su 1992. godine živi spaljeni u dvije lokalne kuće. Reklamirana je, da stvar bude bolnija, na Javnom RTV servisu Bosne i Hercegovine.

Nerijetko zanemarenim periodom od početka agresije na Bosnu i Hercegovinu do dešavanja iz jula 1995. godine bavi se dr. Emir Suljagić, direktor Memorijalnog centra Srebrenica, u radu *Srebrenica: Culmination of a four-year genocide* (Srebrenica: Kulminacija četvorogodišnjeg genocida). Iznoseći lična iskustva iz navedenog perioda, autor naglašava kako je prostor istočne Bosne bio kontinuirano pljačkan i spaljivan, a tamošnje bošnjačko stanovništvo sistematski ubijano i silovano tokom tri i po godine koje su prethodile kulminaciji u julu 1995. godine. Zlo i nasilje kojem su Bošnjaci bili izloženi u tom periodu, kojeg često nepromišljeno nazivamo “ratnim”, nisu bili tek produkt “vjekovne mržnje”. Radilo se o detaljno osmišljenim aktivnostima

političkih lidera bosanskih Srba, potpomognutih djelovanjem srpskih tajnih službi i Jugoslovenske narodne armije. Njihov glavni strateški cilj – brisanje bosansko-srpske granice na Drini – podrazumijevao je i eliminiranje bošnjačke demografske većine na graničnom prostoru. U svrhu ostvarivanja tog cilja, cijela sela su uništavana, a njihovo stanovništvo pljačkano i zlostavljano. Sedmično je ubijano i po nekoliko stotina ljudi, dok su žene masovno silovane u za to predviđenim opustošenim kućama.

U vremenu bujanja historijskog revizionizma, kada nepoštivanje obavezujućih sudskih presuda postaje *mainstream*, a falsifikatori historije se sa margina uzdižu na vrh društva, potreba za slanjem drugačije poruke je izraženija nego ikada. Štampanje zbornika radova koji se bave fenomenom negiranja genocida i drugih historijskih činjenica jeste vid borbe za istinu, koju smo, čini se, osuđeni konstantno voditi. Činjenica da je zbornik štampan na engleskom jeziku vrijedna je dodatne pohvale i svakako je u suglasju sa jednim od zadataka te borbe: doprijeti do što većeg broja ljudi.

Emil Mujkić